

Др Биљана Гавриловић Грбовић, доцент
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0002-2311-2422

Прегледни научни рад
УДК: 351.9(497.11)
DOI: 10.46793/7623-143-0.043GG

ЧИНОВНИЧКО ПИТАЊЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ*

Резиме

Предмет анализе рада је правни положај чиновника у Кнежевини Србији. Најпре се анализира положај чиновника у време кнеза Милоша. Чиновник, у време Милошеве владавине, није постојао као државни орган, већ као кнежев слуга, што је натерало опозицију да покрене решавање чиновничког питања. Јер, сматрало се да су „чиновници један од главних стубова државног опстанка и напретка“. На основу Хатишерифа од 1838. године чиновници се претварају од кнежевих слугу у државне. У време уставобранитеља чиновничко питање се правно регулише уредбама, на основу којих је положај чиновника био повољан, па је уследила навала на чиновничку службу. Али, повратком кнеза Милоша поново је уследио чиновнички „ваишар“, који је трајао до доласка кнеза Михаила на власт. У том смислу, у време кнеза Михаила положај чиновника се дефинише Законом од 1861. и 1864. године. Међутим, и поред значајног побољшања положаја чиновника, и у време кнеза Михаила чиновници су били у великој мери зависни од власти, као и у време кнеза Милоша. Све у свему, узимајући у обзир да су чиновници огледало државног напретка, целисходно је осврнути се на правне темеље чиновничког положаја, али и њихов положај у пракси.

Кључне речи: чиновник, државни орган, уставобранитељи, кнез Милош, кнез Михаил.

1. Увод

У време кнеза Милоша чиновник није постојао као државни орган, већ се он „сматрао као приватни кнежев слуга. Њихов положај није био уређен никаквим законом. (...) Због тога је Вук говорио (...) да наши чиновници

* Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2024. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

изгледају према чиновницима у Влашкој и Молдавији као 'просјаци и робови'.¹ Међутим, Хатишериф од 1838. године „доноси собом велику промену у положају чиновника према кнезу. Он их претвара од кнежевих слугу у државне; обезбеђује им нарочита, чиновничка права“.²

Од Хатишерифа од 1838. године, па на даље питање правног положаја чиновника постаје веома актуелно. Доносе се правни прописи, којима се регулише положај чиновника, а при томе се полази од претпоставке да су „чиновници један од главних стубова државног опстанка и напретка“.³ Другим речима, у Кнежевини Србији се сматрало да од чиновничког питања зависи да ли ће „наша земља постати правном државом“.⁴

Неискусни домаћи законодавац се угледао на европске узор приликом правног дефинисања чиновничког положаја. Упркос томе „правно европеисано, чиновништво Србије“ је годинама „било пуно источњачких одлика“. Речју С. Јовановића, „наше чиновништво показало је ретку неспособност да се у свом раду држи законских граница“.⁵ Све у свему, имајући у виду важност чиновничког питања за једну државу целисходно је осврнути се на темеље чиновничког правног положаја у Србији, али и на то како је било у пракси.

2. Чиновништво и уставобранитељи

У време прве владавине кнеза Милоша чиновник није постојао као државни орган, већ се он „сматрао као приватни кнежев слуга“. Тако, „чиновник се могао употребити и на службу у кнежевом домазетлуку, на послове слугу и слушкиња; чиновници су послуживали око кнежевог стола...“ Осим тога, ниједан човек није имао званичну дужност, није била утврђена хијерархија звања, чиновничке плате нису биле регулисане, па је кнез, у централној управи, давао шта је коме хтео, а и то што је давао, било је „неки пут врло мало“. Право на пензију није било признато, „кнез је отпуштао чиновнике као слуге, кадгод би хтео, - неки пут, у љутини, за најмању ситницу“. Чиновници „нису уживали никакав већи углед но обични грађани; они су – и то им је нарочито било криво – могли бити оборени и батинани „у кнежево здравље“, како и ма ко други“. Због тога, под Милошем није било популарно бити тзв. чиновник. Речју С. Јовановића, „нико се није отимао да буде чиновник; многи знатни чиновници радије су давали своје синове на занат

¹ Јовановић, С., *Уставобранитељи и њихова влада (1838-1858)*, Београд, 1933, стр. 44.

² Исто, стр. 46.

³ Павловић, М., *Правна европеизација Србије 1804-1914*, Крагујевац, 2008, стр. 375.

⁴ Исто, стр. 377.

⁵ Исто, стр. 376, 377.

и трговину, него у чиновнике, као год што су своје кћери радије удавали за „ћифту“ него за чиновника“.⁶

Милошевој опозицији је највише сметало „што је Милош приграбио сву власт и господство, и што поред њега нико не може бити ништа друго него мало бољи или мало гори слуга. (...) Због тога, чиновничко питање постаје најважније питање за опозицију“. Јер, нарочито након укидања турских спахилука, 1830. године, „сви они који су хтели да буду господа, могли су после тога бити само чиновничка господа“.⁷

Године 1838. доноси се Хатишериф на основу кога, између осталог, чиновници добијају привилегован положај, тј. они више нису требали да имају положај „Милошевих слугу и вазала“.⁸ Тако, чиновничке плате више нису зависиле од Милошеве „дарежљивости“, већ су биле прописане „годишње постојане плате свима онима, који су намештени по разним службама Кнежевства земаљског“.⁹ Хатишерифом је било утврђено и право на пензију. С тим у вези, у Хатишерифу је стајало да „сваки чиновник, који захте законитим узроком иступити из службе, служивши неколико година, може то учинити“, при чему ће њему бити опредељена „по његовом иступљењу сходна пензија, коју он буде заслужио“.¹⁰ Осим тога, била је прописана и могућност напредовања у служби „на степене више“. (...) Чиновницима се нису, као обичном свету, могле изрицати телесне казне“, а уз то имали су да „плаћају само порез на непокретна имања“, односно чиновници су били „ослобођени других пореза (личног – главнице, и пореза на плату)“. Напослетку, чиновник је једном добијену службу и чин маогао „изгубити само судским путем“.¹¹ Све у свему, на основу Хатишерифа чиновници добијају привилегован положај, а кнез Милош, који је навикао да влада апсолутистички, не могавши, између осталог да поднесе и то да још неко буде „господин“, абдицира 1. јуна 1839. године.

Након „Милошева пада, под Михаилом и Александром Карађорђевићем, правни положај чиновника детаљно“ је био регулисан уредбама. С тим у вези, „поставља се правило (које се у пракси, истина, не поштује строго), да за чиновника не може доћи сваки, већ само онај који се за то спремио, који има сведоџбу“.¹²

⁶ Јовановић, С., *Уставобранитељи ...*, стр. 44-45.

⁷ Јовановић, Слободан, *Уставобранитељи ...*, стр. 46.

⁸ Павловић, М., *Српско право од VII до XX века*, Крагујевац, 2023, стр. 134.

⁹ Вид чл. 52 Хатишерифа од 1838. године, https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/RukopisiIKnjige/SD_E0841F6843042349DE1FEC7F658B1E79?fullscreen#page/2/mode/1up, приступљено: 7. јун 2024.

¹⁰ Вид чл. 53 Хатишерифа од 1838. године, https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/RukopisiIKnjige/SD_E0841F6843042349DE1FEC7F658B1E79?fullscreen#page/2/mode/1up, приступљено: 7. јун 2024.

¹¹ Павловић, М., *Српско право ...*, стр. 134.

¹² Јовановић, С., *Уставобранитељи ...*, стр. 47.

Једна од најважнијих уредби у време уставобранитеља, којом се и почело са рецепцијом немачког модела, тзв. *Beamte* модел чиновничког уређења, била је Уредба о чиновницима од 17. марта 1842. године. У Уредби од 1842. године је било „начелно одређено да се у службу примају лично исправни (‘разумни, способни, добри и поштени’) и образовани људи“. Другим речима, „државна служба дефинисана је ‘као нарочити животни позив за вршење којег је потребно нарочито већа или мања стручна спрема, која је условљена жртвом труда, времена и новца’“. ¹³ Осим тога, правни положај чиновника био је дефинисан на тај начин да државни чиновници нису имали „више посла са кнежевим домазетлуком“, могли су да напредују са нижег чина на виши, једном добијени чин, али и служба могли су се изгубити само на основу судске одлуке, „плате чиновника није одређивао кнез самовласно“, већ су се оне „утврђивале буџетом“. Уз то, „чиновник је имао право на пензију“. ¹⁴

Једна од главних идеја уставобранитељског режима је била да „углед државне власти иште да поданици гледе са страхопоштовањем у чиновнике који су њени живи представници“. У том циљу, чиновници су добијали титуле и униформе. Ипак, те униформе нису увек биле zgodне за ову „нову чиновничку господу, чији су још очеви били сељаци.“ С тим у вези, примећено је да се неки чиновници „љуту зноје и уздишу у тесним високим јакама, и везаним вратовима‘; навикнути на појас, они се испод униформе још једнако потпасају, а кад имаду да пишу, морају да засучу рукаве“. ¹⁵ С друге стране, „униформисани, снабдени титулама, чиновници су морали да пазе на своју спољашњост“, морали су да „изгледају чисти и уредни, као што се то“ од официра тражило. „Кад педесетих година неки чиновници покушавају пустити браду, кнез им то забрањује: чиновник мора бити чисто обријан. Његова брада исто је тако предмет службене уредне као и његово одело“, забележио је С. Јовановић. ¹⁶ Осим тога, Уредбом је било прописано да су млађи чиновници дужни да поштују старије у свако време и на сваком месту, да их „пристојно предусретну“, а нарочито да су дужни да их слушају и извршавају налоге у званичним пословима. Али, и старији чиновници су били дужни да воде рачуна о пристојности и послушности млађих. Једна од дужности чиновника је била и та да се понашају у складу са правним нормама, али и моралним начелима. Тако, у Уредби је стајало да „чиновници, о којима ће се дознати да они заповеди свете вере немарљиво и лакоумно пренебрегавају, или да се „развратително пороку блуда, пијанства, банчења, погубне игре, заваде и боја предају, хоће се први пут, или оштро укорити или се укором преместити, а

¹³ Павловић, М., *Правна европеизација ...*, стр. 375.

¹⁴ Јовановић, С., *Уставобранитељи ...*, стр. 47.

¹⁵ Исто, стр. 48.

¹⁶ Исто, стр. 48-49.

други пут особито како се покаже, да се поправити не могу, из Правитељствене службе отпустити“.¹⁷

Уредбом су били регулисани и односи између чиновника и народа. У том смислу, Уредбом је било прописано да су сви „чиновници и званичници дужни људе, који им „долазе, да се код њи́ или на што или на кога туже, или са киме суде, или да им какву теготу или молбу представе, или да помоћу њином какав свој ил Правитељствени посао сврше, слично истина њином чиновничком карактеру, али свагда добровољно и на благи и пристојан начин дочекивати и примати и са њима у томе стрпљиво, разборито, човечно и справедљиво поступати“. Уколико се, пак, чиновник понашао „сурово и зло“ и ако су народ „грубо и неправедно предусретали“ нису могли бити „по реду авансирани“ и за казну су премештани, а могли су бити и строже кажњени.¹⁸

У пракси, чиновници нису у потпуности радно време користили да помогну народу, већ су га трошили у кафенисању, па се тако човек – речју савременика – „који је дошао ради каквога службеног посла, налази у незгодном положају, да ли да поручи кафе, да ли да „части“, јер зна да кафе у канцеларијама пију...“.¹⁹ Уз то, тадашњи министар Алекса Симић је приметио да „чиновници раде од беде, као ‘да су дошли на кулук’, а за ‘аванцирањем и платом грамзе сви као гусенице’“. Другим речима, чиновници су се осилили, пре свега, јер у „уставобранитељско време, бити постављен указом ‘сматрало се тако и тврдо као имовина њиве или ливаде’. Тај чин и звање могли су се изгубити само онако као имање, а то је судским путем“. С друге стране, ни народ није био објективан, тј. народ је желео за чиновнике људе из „свог краја, своје земљаке с којима се пријатеља и рођака, с којима поред службених веза има и приватне, због чега после и службени односи између њег и чиновника постају интимнији, скоро фамилијарни. Бити управљан од непознатог човека, строго пословним начином, народу је изгледало полу – робовање.“²⁰

Све у свему, услед повољног чиновничког положаја, за разлику од Милошевог времена, „уставобранитељско време карактерише се навалом на државну службу“.²¹ Разлог томе је што у „једној примитивној земљи где је новац био редак, и где се до њега с муком долазило, државна служба са својим платама изгледала је као један богат мајдан, који даје хлеба без мотике“.²²

¹⁷ Вид. чл. 1-8 Уредбе о чиновницима од 1842. године, II. О главним дужностима чиновника, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=3665&m=2#page/1/mode/2up> посећено: 12. јун 2024.

¹⁸ Вид. чл. 10 Уредбе о чиновницима од 1842. године, II. О главним дужностима чиновника, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=3665&m=2#page/1/mode/2up> посећено: 12. јун 2024.

¹⁹ Павловић, М., *Правна европеизација ...*, стр. 378.

²⁰ Јовановић, С. *Уставобранитељи ...*, стр. 63-64.

²¹ *Исто*, 49, 56, 57.

²² *Исто*, стр. 57.

3. Чиновништво и друга влада Милоша и Михаила

Пред Милошев повратак у Србију, а у дослуху са њим, 19. јануара 1858. године Народна скупштина је донела одлуку да се само они чиновници у „звањима задрже о којима ни народ ни Књаз немају узока да ји се гнушју или им не верују“.²³ Тај акт од 19. јануара је био противан Хатишерифу од 1838. године, као и Уредби од 1842. године, према којима су се чиновници могли сменити са положаја само судским путем. Упркос томе, „пошто су једним револуционарним скупштинским актом збрисали сва обезбеђења која су устав и закон давали Карађорђевићевском чиновништву, Обреновићевци су чекали нестрпљиво Милоша да он томе чиновништву на свој начин суди. Из династијског поврата било се прешло у револуцију, која је – као што је код нас у XIX веку било правило – узела одмах вид борбе за места.“²⁴ Ту „јагму око државне службе“ сам Милош је осуђивао као „једну народну болест коју треба лечити“. Јер, „за годину дана било је“ преко 5000 молби за службу. Стога Милош се питао „какво је то време када сваки хоће да буде чиновник, и кад сваки тражи да ‘ванцира’. ‘Да имам три Србије, не бих вас могао све зајазити’, узвикивао је срдито.“²⁵

По Милошовом повратку приступило се, сагласно либералном гледишту, пречишћавању чиновника. Том приликом, цела земља се бавила питањем ко ће од старих чиновника остатим, а ко не. Речју С. Јовановића, у „сеоским кафанама, уз помоћ ракије, претреса се о томе, ко треба да дође за капетана, а ко за писара, јер то су државни органи с којима народ има највише посла“. С друге стране Милошу „није ишло у главу да народ сам бира чиновнике: па шта је онда он, ако ће се чиновници мимо њега постављати по сеоским механама?“²⁶ Све у свему, „као ни за време своје прве владе, тако ни за време ове друге, Милош није могао разумети да су чиновници један ред са утврђеним законским правима и повластицама, које и сам владалац мора поштовати“.²⁷

Сматрало се да је „по Милошовом повратку, настао вашар. Чиновничка сталност није више постојала“. Због тога, доласком на власт, „Михаило је био решен да овај вашар прекине“, али не и да се врати на уставобранитељски систем уређења чиновничког питања.²⁸ Тако, за време кнеза Михаила донета су два битна закона, која су се тицала чиновника – Закон о чиновницима од 1861.

²³ Јовановић, С., *Друга влада Милоша и Михаила (1858-1868)*, Београд, 1923, стр. 19.

²⁴ *Исто*, стр. 16.

²⁵ *Исто*, стр. 21.

²⁶ *Исто*, стр. 19, 20, 21.

²⁷ *Исто*, стр. 25.

²⁸ *Исто*, стр. 112.

године и Закон о чиновницима од 1864. године, који је важио деценијама, до 1923. године.²⁹

На основу кнез Михаилових закона о чиновницима, чиновници су били постављани кнежевим указом, при чему се морало „пазити на одлично владање, способност и прибављена нужна знања“.³⁰ Чиновничко понашања је требало да служи за пример. Тако, „према кнез Михаиловим законима ‘владање чиновника у служби и ван службе, и поступање спрема млађи и старији’ морало је ‘бити одлично, изображеног човека и чиновника достојно’. (...) Чиновници су имали да се држе правила службе и закона, и да се не пачају у политику (...). Списак ‘службених изступлења и недостојних поступака’, који повлаче за собом дисциплинску казну је био веома обиман“.³¹ С друге стране, зарад посвећености државној служби, која се законски захтевала од чиновника, „држава је морала да награди и обезбеди“ чиновнике „да могу да живе пристојно одличном положају, како би могли ‘без бриге за себе и своју породицу, цео свој живот посветити државним и народним пословима, а да их материјална нужда не помете у савесном вршењу ових послова““.³²

Кнез Михаило је сматрао да је врло важно да се државни чиновник стави под дисциплинску власт Владе. Јер, говорило се, за време Карађорђевића о „распуштености чиновника“, а услед уске могућности дисциплинског кажњавања чиновника од Владе. Стога, „тек онда када државни чиновник буде дошао под дисциплинску власт Владе, он ће престати бити ага и беспосличар, и постати оно што треба да буде, - а то је државни слуга, који у своме звању не види само извор својих личних користи, него још и једну службу према држави која тражи најсавесније вршење“, сматрало се у време кнеза Михаила.³³

Упркос иницијалном позитивном ставу према чиновничкој сталности, временом, под кнезом Михаилом „са чиновничком сталношћу за коју су се уставобранитељи борили, било је свршено. Чиновници су постали од сталних привремени“. Јер, према изменама Закона од 1865. године, а на основу §76, Влада је могла „отпустити из државне службе, не само она лица која су телесно или душевно неспособна, него и она лица за која је Влада, из кога било разлог, налазила да њихово отпуштање лежи у интересу државне службе“.³⁴ Наиме, намера законодавца приликом редакције §76 од 1865. године је била да се „државна служба очисти од неспособних чиновника“, с обзиром на то да је из времена Карађорђевића „заостало доста полушколованих или сасвим

²⁹ Поповић, С., *Развој правног положаја државних чиновника по уставима Србије*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 4/1989, стр. 406.

³⁰ Павловић, М., *Правна европеизација ...*, стр. 375.

³¹ *Исто*, стр. 375, 376.

³² *Исто*, стр. 376.

³³ Јовановић, С., *Друга влада ...*, стр. 113.

³⁴ *Исто*, стр. 114, 115. Према првобитној редакцији §76 Закона о чиновницима, „влада није могла административним путем да чиновнике отпушта и пензионисе, већ само на основу судске одлуке“ (Поповић, С., *нав. чланак*, стр. 406-407).

нешколованих чиновника; чак међу среским начелницима било их је неписмених“. Уз то, „Милош, који је увео у државну службу људе чија се квалификација састојала само у њиховим страдањима за династију Обреновић, само је умножио број неспособних чиновника“. Међутим, иако је *ratio* §76 био у чишћењу државне службе од „неспособних чиновника“, ни за време Михаила овај параграф „није примењиван само против неспособних чиновника, него тако исто и противу оних чиновника који су се, по речима Милоја Лешјанина, налазили у моралном рату са Владом“. Другим речима, и под Михаилом је било злоупотреба законских прописа за „политичка гоњења“. У том смислу, „чиновници нису смели у политици мислити друкчије него Влада; морали су служити Влади, не само као њени стручни органи, него и као њене верне присталице“.³⁵ Због тога, сматрало се да је §76, уведен за време Михаила, крив за пропаст нашег чиновништва. Речју С. Јовановића „чиновници су постали једна врста грађанских најамника, вољних да ради ‘ухљебљења’ служе сваки режим. Са том својом бескарактерношћу они су били један елемент кварежи у нашем јавном животу. (...) Захваљујући параграфу 76, они нису постали државне него владине слуге, што је нешто сасвим друго“.³⁶

Све у свему, иако је у време Михаила било формалног напретка у положају чиновника, суштински тај положај се није у многоме разликовао од оног за време кнеза Милоша. Јер, и Милош и Михаило су „представљали исти владалачки тип. Обојица су били апсолутисти, који усредсређују државу у својој личности“. Сагласно томе, у Милошево време „чиновници су имали да буду кнежеве слуге“, док, с друге стране, Михаило „опомиње чиновнике да нису господа него слуге, он не сме да каже: „кнежеве слуге“, јер то не допушта дух времена, него каже: „државне слуге““.³⁷

4. Закључак

У време прве владавине кнеза Милоша, чиновници нису имали регулисан правни положај. Они, који су називани чиновницима нису били државни органи, већ кнежеве слуге, чији је положај био дефинисан искључиво вољом кнеза. Међутим, такво стање је било неодрживо. Јер, увидевши да су „чиновници један од главних стубова државног опстанка и напретка“, за Милошеву опозицију чиновничко питање постаје једно од најважнијих.

Чиновнички положај се први пут правно одређује у Хатишерифу од 1838. године. Другим речима, на основу Хатишерифа чиновници више нису требали да имају положај „Милошевих слугу и вазала“.

У време уставобранитеља чиновничком правном положају се посвећује пажња кроз доношење уредаба. С тим у вези, чиновничка служба је била

³⁵ Јовановић, С., *Друга влада* ..., стр. 115, 116.

³⁶ *Исто*, стр. 116.

³⁷ *Исто*, стр. 278.

дефинисана 'као нарочити животни позив за вршење којег је потребно нарочито већа или мања стручна спрема, која је условљена жртвом труда, времена и новца'. Чиновници су добијали титуле и униформе, а службу су могли изгубити само судским путем, што је код народа требало да изазове страхопоштовање. С друге стране, чиновници су били дужни да се понашају сагласно прописима, и да „на благи и пристојан начин дочекују и примају“ народ и „са њима у томе стрпљиво, разборито, човечно и справедљиво поступају“. Ипак, у пракси није било тако. Чиновници су радили „од беде, као 'да су дошли на кулук'. Наиме, чиновници су олако схватали своје дужности, с обзиром на то да су сматрали да им је положај „тврђ као имовина њиве или ливаде“. Због тога, у време уставобранитеља влада помама за чиновничким звањима.

За време друге Милошеве владавине збрисана су законска обезбеђења чиновничког положаја, чиновничка сталност је укинута и уследила је чистка. Речју савременика, „по Милошевом повратку, настао је вашар“.

Доласком на власт кнез Михаило је имао намеру да тај вашар прекине. С тим у вези, за време Михаила се доносе два Закона о чиновницима, 1861. и 1864. године. Законима је био дефинисан повољан правни положај чиновника. Међутим, на основу измене Закона од 1865. године на основу §76 укинута је чиновничка сталност, с обзиром на то да је опстанак на положају зависио од покорности чиновника Влади. Према томе, у Кнежевини Србији се правни положај чиновника временом мењао на боље, с тим што је опстанак на чиновничком положају скоро увек зависио од воље власти – кнеза или Владе.

*Biljana Gavrilović Grbović, Ph.D., Assistant Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

OFFICIAL QUESTION IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA

Summary

The subject of the paper's analysis is the legal position of officials in the Principality of Serbia. The position of officials in the time of Prince Miloš is analyzed in the first place. During Miloš's reign, the official did not exist as a state body, but as a prince's servant, which forced the opposition to initiate a solution to the clerical issue. Because it was considered that "officials are one of the main pillars of state survival and progress". On the basis of Hatšerif, since 1838, officials have been transformed from duke's servants to state servants. At the time of the constitutional defenders, the

clerical issue was legally regulated by decrees, on the basis of which the position of clerks was favorable, so there was a rush to clerical service. But, with the return of Prince Miloš, the clerical "fair" repeats itself again, which lasted until Prince Mihailo came to power. In that sense, during the time of Prince Mihailo, the position of clerks was defined by the Laws of 1861 and 1864. However, despite the significant improvement in the position of officials, even in the time of Prince Mihailo, officials were largely dependent on the government, as well as in the time of Prince Miloš. All in all, taking into account that officials are a mirror of the state, it is expedient to look at the legal foundations of the clerical position, but also their position in practice.

Key words: official, state organ, constitutional defenders, Prince Miloš, Prince Mihailo.

Литература

- Јовановић, С., *Друга влада Милоша и Михаила (1858-1868)*, Београд, 1923.
Јовановић, С., *Уставобранитељи и њихова влада (1838-1858)*, Београд, 1933.
Павловић, М., *Правна европеизација Србије 1804-1914*, Крагујевац, 2008.
Павловић, М., *Српско право од VII до XX века*, Крагујевац, 2023.
Поповић, С., *Развој правног положаја државних чиновника по уставима Србије*, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 4/1989.
Уредба о чиновницима од 1842. године, II. О главним дужностима чиновника, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=3665&m=2#page/1/mode/2up> посећено: 12. јун 2024.
Хатишерифа од 1838. године, https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/RukopisiKnjige/SD_E0841F6843042349DE1FEC7F658B1E79?fullscreen#page/2/mode/1up, приступљено: 7. јун 2024.